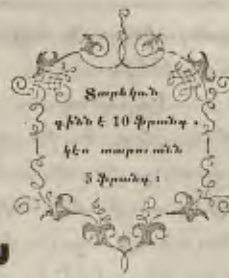

ԵՐԽՈՒՄ

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

ԹԻՒՅ.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ԳՈՆԵՐՏ ԿԱՅՍՐԸ

Զ.

Մարիեկևուտի զանգակը:

Էրոյ եւ Գիւթէնշիւթայն նորածին տղուն հետ բաւական հեռանալէն ետքն ալ, Ռոպէրթ մարածի պէս եւ անզգայ մնացած էր: Կէս ժամու չափ անցնելէն ետքը երբ ինք իրեն սկսաւ դալ եղածը երազի մը կը նմանցընէր, թէպէտ եւ ի սկզբան ցաւ չէր զգացած բայց հիմայ կը տեսնէր որ իրը երազ չէ, վասն զի ցաւ կը զգար: Վերջապէս անախորժ գիշերնոցը գլխէն հանեց, բայց աչքն, ականջներն ու բերանը կպած եւ գոցուած էին: Աս տառապանքէն ազատելու համար շփած ատեն, աւաղը մեղրին մէջ թափանցելով եւ մարմինը շօշափելով այնչափ եղաւ որ երեսին շատ կողմերէն արին սկսաւ վազել: Երիտասարդը չէր իմանար թէ ինչ տարեր մէջ կ'ապրի, երեսին վրայ աւաղը պաղ կու գար, մեղրը խոնաւ բայց գլուխը տաքութեան մէջ էր: Միայն համը, մէկ հատին ինչ ըլլալը կ'իմացընէր: Ռոպէրթ ընդ խելքը գլուխը գալը, կը մտածէր որ չըլլայ թէ մէկն աս պարագայիս մէջ պղտիկ շենքիկոսն յափշտակած ըլլայ: Աս խորհուրդը զինքը շատ նեղելով, թէեւ աչքին լոյսը կողոպտուած էր, բայց ձեռքով կուրօրէն ասդին անդին շօշափեց եւ տղան փնտռեց, բայց ոչ արջու մորթն զգաց եւ ոչ տղան: Ռոպէրթ խարխալելով դէպ ի ջուրն սկսաւ վազել: Երեսէն վազած արինը զինք աւելի եւս կը ջերմացընէր: Ջրոյն կարկաչէն առանց երկայն փնտռելու գտաւ, երկայն ատեն եւ մեծ աշխատութեամբ լուացուելէն ետքը, վերջապէս գիշերուան պէս մթնցած աշունները լուսաւորեցան, եւ ընդ առարկաները տեսնելու սկսիլը, սրտի բաբախմամբ դէպ ի հիւշ վազեց, եւ երբ որ ոչ տղան գտաւ եւ ոչ ալ արջու մորթը՝ զարհուրանքէն յանկարծ աղաղակ մը փրցուց: «Տէր Աստուած», կը գոչէր, նեղութենէն արտասուելով, «դուն օգնէ ինձի որ աս խեղճ տղան գտնեմ», Ռոպէրթ աս ըսելով աղեղն եւ քա-

նի մը նետ առնելով, դէպ ի անտառ վազեց: Բայց հաղիւ թէ քարնկեցի չափ հեռացած էր՝ կեցաւ, եւ քննող աշուններովն կակուղ երկիրը քննելով գոչեց. «Օտար մարդկան հետքեր... հողածափի նշաններ...», Տէր Աստուած պղտիկ շենքիկոսը գողցուած է, օգնէ ինձի, փրկէ խեղճը,:

Կերպերկա, որ երկանը թեւը մտած ետ կը դառնար, երիտասարդին խօսքերը լսեց, եւ դէպ ի Ռոպէրթ վազեց, որ դեռ մատուցներուն մէջ աւաղը կը շփէր, եւ քանի մը խօսք խօսելով, հեռուէն լսածն ստոյգ ըլլալը իմացաւ:

Հոխփուրդ կոմսն, որ ըստ ինքեան աներկիւղ գիւցալն մըն էր, որ շատ անգամ մահը դիմացը պատահած ատեն պաղ աչքը եւ աներկիւղ կը դիտէր, հիմայ անանկ կը դողդողար՝ իբր թէ նետ մը սիրտը վիրաւորած ըլլայ, եւ իբր թէ իր անզգայութեան մէջ մնացած արիւնն ալ նոյն վէրքէն դուրս կը թափէր: Երեսին գոյնը թաղաղի մէջ եղած դիակի մը պէս գունատած էր. բայց յանկարծ բռնցի սպառնալով ըսաւ. «Տղաս յափշտակող գողը կը ճանչնամ, օն, դէպ ի անոր, գիմէնք, գիմէնք, բռնէնք վանի»,:

«Այո, հայր, անոր ետեւէն... վաղէ... փրկէ», գոչեց նաեւ Կերպերկա: Ան ատեն Լէոբոլտոս մահուան անձկութեան մէջ ինկող մըր, տղուն ծնած գիշերն իբրեւ եկող մոլորեալ հիւրին ո՛վ ըլլալն յայտնեց:

Լէոբոլտոս եւ Կերպերկա, եղած դէպքին նշանատմամբ միաբան սրտնեղութեամբ յառաջ կը վազէին, իրենց մէկհատիկ եւ անմեղ զաւակը գողցողն գտնելու համար, բայց բռնելու ճամբաներուն վրայ իրարու հետ միաբանած չէին: Երկուքն ալ դէպ ի յառաջ կ'երթային, եւ իրարմէ զատուած էին, ոչ որ ետեւ կը նայէր: Ռոպէրթ երբեմն կոմսին ետեւէն կ'երթար երբեմն ալ Կերպերկային, բայց քիչ մ'ետքը երկուքն ալ տեսութենէն կորսնցուց:

Երկու ամուսինք, իրենց անտառային կենակցութեան մէջ շատ անգամ կոնաձեւ բլրոյ մը վրայ կ'ելէին, զոր իրենք Խաղաղութեան Բլուր կոչելու, սովորութիւն ունէին, եւ աս կէտէն երբ օդը պայծառ կ'ըլլար Մարիէնաւ վանքին պատերն ու տանիքը կը տեսնէին. երբեմն հոն ան կողմանէ եղած ատեն,

ղանդակներուն ձայներն ալ կը լսէին, եւ ծուներ դրած կ'աղօթէին:

Կէրպէրկա դէպ ի աս խաղաղութեան բլուրն աւազարեց, եւ իր սիրելի զաւակը գողցողները գտնելու մտքը վազած ատենն ամուսինն ալ կորսնցուց: Հոն այս ցաւալից մօր ոտիցը տակ՝ ընդարձակ երկիրն տարածուած էր, որուն վրայ աշնանային արեգական տարածած կիսաշերմ եւ անպայծառ ճառագայթները՝ տխուր զգածմունք յառաջ կը բերէին: Ինք մտածելով որ անդամները նոյն ճամբուն վրայ՝ պահուելու պատշաճ տեղ չեն ունենար, եւ անոնց ետեւէն հասնել ու վերել, լեռներէ ու դաշտերէ անցաւ եւ շատ ժամերով ճամբայ ընելէն ետքը վերջապէս Միւնսդէր հասաւ: Ներքուստ կրած վշտէն տանջուելով եւ երազաբայլ ընթացքէն մինչեւ ցարտասել յոգնած, դրան զանգակին վրան ինկաւ:

Վերոնիգա Վանքին Աբասուհին դրան առջեւն երեւցաւ, եւ հոն նեմոց վրայ դեղնցած եւ յոգնած կնիկ մը տեսնելով՝ գիտցաւ եւ ցաւելով կը հարցնէր թէ աճապարելուն եւ նեղութեանը պատճառն ինչ էր, ի՞նչ վիճակի անձ էր, եւ անունն ի՞նչ էր:

Կէրպէրկա կայսեր հզօր ձեռքէն վախճալով՝ ցաւով մը դուրսը ցնցեց եւ հեծեծանօք՝ գունատեալ երեսը ձեռքը ծածկելով՝ ըսաւ. «Իմ դժբախտութիւնս, մեծարոյ տիկին, այնպէս մեծ է՝ որ ես քու հարցմանցդ եւ ոչ մէկ հատին կրնամ պատասխանել»:

Խոհեմ եւ յառաջատես Վերոնիգան, այս կնոջ չպատասխանելն եւ այսպիսի հապճեպով վանք դիմելն տեսնելով սկսաւ տարակուսիլ եւ մտածել: Բայց Կէրպէրկա՝ իր ներս ընդունուիլն՝ որ նոյն իսկ ակամայ կամք եղաւ, պէտք էր որ կայսեր դստերն Ագնէսին շնորհակալ ըլլայ, որ նոյն ատեն Վերոնիգային հետ դրան առջին գտնուելով՝ անոր համար միջնորդ եղած էր:

Կէրպէրկային այնպիսի թշուառ վիճակի մէջ Մարիէնաւ հասած, եւ հոն կայսեր բարեսիրտ դստեր աղաչանօք բնակութիւն, հոգ ու խնամք գտած՝ ատենը, Հոխփուրդ կոմսը, կարծելով որ տղան գողցող աւաղակները, գիշերը վրայ հասած ըլլալով, անտառի մէջ հովանւոյ մը տակ ապաւինած ըլլան՝ լեռնէ լեռ կը պտրտէր: Սէրն ու կատաղութիւնը զինքը ցից ըլլանց վրայէն, խոր քարերուն մէջէն կը մղէր, իր առջեւն ամէն ճամբան հարթ էր, պրերու եւ ծակերու մէջ մտնելէն ամենեւին վախ չունէր. իր մղումը զինքը երբեմն աջ երբեմն ձախ կը տանէր: Թայուրու, ձիւներու փոսերու վրայէն եղջերոյ պէս կը ցաթկէր. վերջապէս կարծես թէ սէրն իրեն թեւ տուած էր: Անհանգիստ փնտռողն, յանկարծ հեռու ժայռերու մէջ պայծառ բոցի լոյս մը տեսաւ, եւ հոն մօտենալու ատենը՝ պահապանին ձայն տալովն բազմութիւնը քնէն արթննալով ղէնքի վազած էր:

Վշտացեալ հայրը խնթի յանդգնութեամբ ձօնացող սրերու եւ նիղակներու մէջ յարձակեցաւ, իր կրակ ցայտեցնող աչքերն իրեն սպառնացող վիճակին եւ ոչ կը նայէին. այլ յանդուգն համարձակու-

թեամբ մէջ տեղը բան մը կը փնտռէին, որ էր կորուսեալ տղան:

Թեւեւ Լեոբոլտոս արջու կաշին զգեստ հագած էր, թեւեւ մօրուքն արտաքոյ կարգի աճած եւ բոլոր դէմքը փոխած էր, ի վերայ այս ամենայնի ան բազմութեան մէջէն մէկն եկողին Հոխփուրդ կոմսն ըլլալը ճանչցաւ, եւ բարձրաձայն անունը տալով կը հարցընէր անոր թէ Աքսորեալը մարմնով եկած է թէ հոգին կ'երեւնայ:

Հոն, զօրաւոր եւ առիւծասիրտ ասպետն իր սիրտը ճմրդ բեռն ուրիշին հաղորդելով քիչ մը թեթեւեղներու համար՝ վերքը ցաւելով կը պատմէր. իր բոլոր դժբախտ վիճակն անոնց առջին կը դնէր, եւ սրտին դառնութիւնը բերանն անանկ խօսքեր կը դնէր՝ որոնք սառուցեալ եւ ժայռերու պէս կարծր սրտերն ի գիտութիւն շարժել բաւական էին. խօսքերուն մէջ յաճախ «Ո՛հ, օգնեցէք, փրկեցէք», կը գոչէր: Ունկնդիրները շատ անգամ մխիթարական խօսքերով անոր խօսակցութիւնը կ'ընդհատէին, եւ դուքսը դեռ բոլոր խօսակցութիւնը չ'ընցուցած՝ մէկն յանկարծ գոչեց «Օ՛ն, ելլա՛ք փնտռե՛ք»:

Եւ բառերն Աքսորելոյն սրտին մխիթարութիւն էին. ասոր հակառակ ուրիշի մը «Պէտք չէ որ երկայն ատեն ուշանանք, ապա թէ ոչ՝ մեծերնուս անհնազանդ կը գտնուինք», ըսելն իբր սպառնացող որոտում կը հնչէր ականջացը:

«Դուռն, ո՛վ մարդ», գոչեց Լեոբոլտոս՝ «սրտիս մէջ վառուած յուսոյ կայծը մի մարեր. հաւատա՛, որ տէրդ թէ որ կրծոցը մէջ քարէ սիրտ մը չունի ոչ զքեզ եւ ոչ ալ քու ընկերներդ կը պատժէ. եւ թէ որ իմ պատմութիւնս հաւատարմութեամբ պատմելու եւ ըսելու ըլլաք որ իմ աղաչանքս զձեզ շարժած ըլլալուն համար՝ դուք իմ խեղճ ու յափըռ տակուած տղաս փնտռելու ինծի օգնական եղաք, ստուգիւ զձեզ իբր անհնազանդ չ'իպատժեք»:

«Դուռն ունիք», ըսաւ աւաղակապետին երկրորդն իր զինեալ ընկերացը. «բայց աս բանս ինծի թող տուէք: Մեր Դասեղիարդ տէրն ես աղէկ կը ծանշեմ. անի բնաւ չ'իպատժեք զանոնք որոնք սպառնացեալ մը պաշտպանելու համար վրէժխնդրութեան սրերնին կը քաշեն»:

Իոլոր բազմութիւնը միաբերան Լեոբոլտոսին օգնելու յօժարակամութիւննին ցուցուցին: Ոմանք անմիջապէս իրենց կարասիքը ժողովելու սկսան, ոմանք խեղճաւոր շոճերէն ջահեր կը պատրաստեն, իսկ լեռնակողմանց տեղեակ եղողները վտանգաւոր անդընդոց եւ զառիպայր տեղեաց քովերն իբր նշան վառուած նիւթեր կը ձգէին:

Հոխփուրդ կոմսն ամենուն կ'օգնէր, շնորհակալ կ'ըլլար, կը գովէր, կը քաջալերէր եւ վերջապէս ամէն բան յառաջանալէն ետքը կը հարցընէր «Ուրեմն դուք հաշակաւոր Դասեղիարդ աւաղակապետին կը ծառայէք»:

«Ապաւնձոտները զինքն ասանկ կ'անուանեն»,

ըստ ամբարտաւանութեամբ Դասէկարդին երկրորդը: «Անոնք աս անունը կու տան՝ որոնք կը վախնան որ Դասէկարդ իր հօր բաղուններովն երբեմն զիրենք պիտի ջախջախէ: Բարեկամ, հեռուէն մի դատեր, կը խաբուիս»:

«Սպանութիւններն ալ սուտ կը խօսին: Փրկուած ամբողջներն եւ ածիւն դարցած վանքերն ալ ստախօս են», պատասխանեց աներկիւղութեամբ Լէոբոլտոս. «բայց ինծի ի՞նչ», կ'ըսէր իր տղան նորէն գտնելու ճգնաց մէջ, «ով ի՞նչ կ'ուզէ լսէ: Դասէկարդին ոչ միութիւններն եւ ոչ ալ առաքինութիւնն ինծի հիմա օգուտ ունի»:

Լազարկներէն մէկը, Լէոբոլտոսին խօսածնէն ընդանալով կը հարցընէր իրեն թէ «այսպիսի անուն մ'առանկ անտարբերութեամբ եւ առանց վախու բերանը կ'առնու ուստի որ», կ'ըսէր «բոլոր Գերմանիա եւ Իտալիա կը դողայ»:

«Լազարհէի մէջ ալ վախնալու բան չունիմ», ըսաւ Լէոբոլտոս հառաչելով:

«Սա մարդը հանգիստ թողուցէք», կը գոչէր Դասէկարդին երկրորդը. «Խեղճը դժբախտ է, ամէն բան կորսնցուցած է, եւ վախնալու ալ պատճառ չունի: Միայն երջանկութեան մէջ եղող մը կըրնայ վախնալ, երբ կը մտածէ թէ կրնայ օր մ'իւր երջանկութիւնը կորսնցընել»:

Ըստ վայրկեանէն ետքն ան բիրտ մարդկան բաղձութիւնն ամէն ալ Լէոբոլտոսին կողմը կը բռնէին, մէկը զինքը կը քաջալերէր, ուրիշ մը ձեռքէն կը բռնէր. ոմանք ալ ժայռերու, անդունդներու վտանգաւոր տեղերէ անցած ատեննին անոր օգնել կ'ուզէին:

Չհասնելով լմնացան, անոնց տեղն ուրիշ վառեցին, դարձեալ սպառեցան նորէն նորոգեցին, եւ վերջիններուն հետ նաեւ լուսնոյ եւ աստղաց լոյսերն ալ մարեցան եւ առաւօտը ծագեցաւ, բայց տղան փնտռողները դեռ յաիշտակողաց հետքն իսկ չգտան: Այլ ասոնց ժամանակն եկած էր, եւ չէին կրնար ասկէ աւելի Լէոբոլտոսին ընկերանալ, որովհետեւ հարկ էր որ իւրաքանչիւր զք իր պաշտօնը կատարէր, ապա թէ ոչ Դասէկարդ զիրենք խտիւր կը պատժէր:

Ըրջու մորթերու մէջ փաթտուած գունատեալ մարդուն իւրաքանչիւր զք ցաւակցութեամբ ձեռք երկնցուց եւ «մնաս բարով», ըսաւ. բայց որպէս զի խեղճը ճամբան յաիշտակիչ անասուններէ կամ թշնամիէ մը բռնուելով անպատասպար չմնայ՝ անոր աղեղ, սուր եւ նիզակ մը տուին:

Հոսփոռդին ամբողջ քանդուած եւ բոցերու ճարակ եղած ատեն, երբ կպրախառն բոցերու միտցսել ամպերն երկինք կ'երէին եւ կայծակոճքն թռչելով նորէն երկիր կը խոնարհէին, երբ պաշտպանէին յոգնած պատերազմիկներն անօթութենէ լքանելու վրայ էին եւ գետինը փռուելով հոգիին աւանդելն աչքերնուն առջեւ կը տեսնէին Լէոբոլտոս նոյն վայրկեանի մէջ քաջասրտութիւնը կորսնցուցած չէր, բայց հիմա ընդարձակ եւ ամայի անա-

պատի մէջ առանձինն մնացած, իր վիճակին անորոշութեան մէջ յուսահատած, Հոսփոռդ բոլոր քաջասրտութիւնը կորսնցուցած էր. բոլոր աշխարհք իրեն ամայի էր, ամայի էր երկինք, ամայի էր նոյն իսկ իր սիրտը: «Չաւակս սպանուած է», կ'ըսէր. «Կէրպէրկա վայրերի անասուններէն պատառ պատառ եղած, ինծի ուրիշ բան չիմնար բայց դառն կեանք մը: Միայն ամէն վայրկեան իմ թոքս հիւժող աս ցաւերը կրելու համար կ'ապրիմ», այսպէս կը գոչէր Հոսփոռդ՝ յուսահատութեան շնչով մը նոյն ատենը՝ երբ ժայռի մը ծայրն հասած էր, որուն վարի կողմն ահաւի անդունդ մը կար, որ նոյն իսկ նայողն աչքը պղտորելու բաւական էր: Հոսփոռդ դիտող աչք բոլորաբն եղած անդունդը չափեց, «Աչքդ գոցէ, մէջը նետուէ, եւ տառապանացդ վերջ տուր», կը փսիսար փորձիչն ահաւիչէն վար: Երաւը մի՞շոյ պէս կը զարնէր, երեսին գոյնը գունատած եւ դէմքը նիհարացած եւ ասդին անդին խորունկցած՝ մեռելի մը կերպարանքէն ամենեւին տարբերութիւն չունէր, աչաց առջեւ անհեթեթ կերպարանքներ կու գային, եւ միտքէն անցածն ալ դժոխային փորձէին խորհուրդներն էին:

Միւսողէրի Մարիէնաւին պատարագի զանգակն հնչեց, որուն ձայնն աս տեղս շատ յստակ կը լսուէր. դքսին կուրուքեան վարագոյրն աչքէն ինկաւ, աչքին պտոյտը դադրեցաւ, եւ զանոնք երկինք դարցուցած Լէոբոլտոս գետնի վրայ ծունր դրաւ, երեսը խաչակրնքեց. եղածին վրայ սաստիկ ամնթ մ'երեսներն կարմրեցուց, որովհետեւ Խաչակրնքեցաւ Բլաշի միտքն ինկաւ, ուր՝ Մարիէնաւին պատարագի զանգակներն հնչած ատեն՝ Կէրպէրկային հետ նոյն տեղը ծունր դրած կ'աղօթէր: Եւ աս վայրկեանի մէջ, իր եւ Կէրպէրկային ու տղուն վիճակն Աստուծոյ յանձնելով՝ միութարուեցաւ:

Պիտիւր շարունակուէ:

ԾԱՂԱԿ ԲԱՆԱՆԱԿԱՆ

Բ. ԱՐՄԱՆԻ ԾԱՂԱԿՆԵՐ

Գեղաշուշան (*Agapanthus*).

Աս ծաղիկը ձագարածեւ, կանոնաւոր եւ 6 տերեւով պտակներ ունի, որուն խողովակին մէջ անօթի փաշին վար կախուած է: Ըբեղ տունի մըն է. 1—2 ոտք երկայն եւ հաւասար լայնութեամբ տերեւներով, եւ մէկ ծայրի վրայ բազմութիւ 20—30 եւ երբեմն եւս աւելի 2 մասնաշափ երկայն, կապոյտ ծաղիկներով: Յաւնիւն մինչեւ աշուն կը ծաղիկ: Գեղաշուշանին թաղարները պէտք են մեծ ըլլալ, հողը պարարտ եւ շատ տղրով: Կրնայ բոլոր ամառը բաց օդի մէջ գրուիլ բայց ձմեռը ջերմոյներու կամ տաքիկի խցերու մէջ պիտի առնուին, եւ խիստ քիչ պիտի ջրուին: Գեղաշուշանին բազմաշուշան արմատները բաժնելով կ'ըլլայ:

Սաղաթաղիկ Գեղաշուշանը (*A. praecox*) առջինն միայն բաց կապոյտ ծաղիկով կը դանաղանի. — Ասոր տնկերն արմատէն կողմնակաճ ճիւղեր կ'արձակեն, զորոնք

պէտք է Յուլիոսի մէջ զգուշութեամբ զատել, եւ պարտիզի հոլով լեցուն ընծանակներու մէջ տնկել, եւ տաք բայց շուք տեղ դնել մինչեւ որ տերեւներ արծակելովն արմատին բռնած ըլլալն իմացուի: Ան ատեն առանց վրանդի արեգակն մէջ ալ կրնան դուրի: Հոլը փոխուած կամ տնկոյն ընծանակէ ընծանակ փոխադրուած ատեն, պէտք է զգոյշ ըլլալ որ արմատը չլնարի: Թէ արմատն ու թէ տունկը պաղէն ու խոնաւութենէ կը վնասին. առ պարագաներն ի բայց առեալ աղատ օդ կը սիրէ, անոր համար անհարթ օդերու ատեն պէտք է զոյ տեղ տանիլ: Աս տեսակը յաճախ եւ կանուխ կը ծաղկի, բայց առջի տեսակին պէս մէկ ծաղրի վրայ այնչափ բազմութիւն ծաղիկ չ'ունենար:

Բոգ, օձի դեղ, (*Gentiana* Ճէնթիանա. Կէշուր)

Բոգը զանազան տեսակներ ունի, եւ ուրիշ ծաղիկներէն զանազանութիւնն իր 4—5 ճեղքով բաժակն է: Աս տունկը լայն, նիզակաձեւ փայլուն տերեւներով Ալպեան ծաղիկ մըն է, կարճ եւ քառակուսի ձողեր ունի որոնց ամենամեծը 2 մատ երկայն է: Ծաղիկը մեծ, ազուր կապոյտ եւ զանգակաձեւ է, ներքին կողմը կանաչ եւ կիտաւորեալ: Ծաղիկը գրեթէ տնկէն մեծ է, իսկ ծաղիկն ձողը միայն պարտէզներու մէջ քիչ մը երկնիկէ կ'ըլլայ: Մայիսի կամ Յունիսի մէջ կը ծաղկի. շուք տեղ, պարարտ եւ մընդաւոր հող կ'ուզէ, եւ արմատներէն կը բազմացուի: Ծաղիկը գեղեցիկ է. բայց շատերը փափուկ տունկ մը համարելով, մշակութեանը փոյթ չեն տանիր. բայց առ համարումը սուտ է, բոգը միայն քիչ մը ապաստանարան ունենայ եւ քիչ արեւ տեսնէ, նոյն իսկ ամենախիստ ձմերուան ալ կը դիմանայ: Խիստ արեւն ամառն ալ իրեն կը վնասէ: Շուքի մէջ, ծառերու տակ եւ գլխաւորաբար այնպիսի տեղեր ուր միայն քանի մը ժամ առաւօտեան արեւ կը տեսնէ, ամենէն աղէկ յառաջ կու գայ: Արմատներու բաժանումը Մայիս ամսոյ մէջ ծաղիկէն ետքը կ'ըլլայ: Եւ թէ որ փափուկ եւ ճախնային հոլն հետ խոնաւած կաւային տեղ մը տնկուելու ըլլայ շատ աղէկ կը յաջողի:

Ծիծառներխոտի տեսակ Բոգ (*G. asclepiadea*). Աս տունկն Հելլետիայի, Աւստրիայի, Շվեդիայի եւ այլն լեւոնց վրայ կը գտնուի: Մէկ ստանաչափ բարձրութիւն, սրածայր եւ նիզակաձեւ ու ծաղիկն ձողը զրկող տերեւներ ունի, կապոյտ գունով գեղեցիկ, բազմութիւն, զանգակաձեւ ծաղիկներ կը բանայ, որոնք զոյգ զոյգ տերեւներու տնկեանց մէջ կ'ըլլան: Ամառուան վերջերը կամ աշնան կը ծաղկի:

Ոսկեդոյն Բոգ (*G. lutea*). Ալպեան տունկ է, բայց նաեւ Թուրքիայի անտառաց մէջն ալ կը գտնուի, Յէն մինչեւ 4 ոտք բարձրութեամբ սնամէջ ձող. ձուլածեւ տերեւներ եւ ոսկեգոյն անթիւն ծաղիկներ ունի. ծաղիկը առանձն ամառն է:

Լոբեքծաղիկեան Բ. (*G. Pneumonanthe*) Գերմանիայի, գլխաւորաբար Ռէնտի եւ Ալթ-Ֆրանկի մէջ, ճախնային տեղեր կը բուսնի. իր ձուն 8—9 մասնաչափ երկայնութիւն ունի բայց պարտէզներու մէջ մինչեւ մէկ ու կէս ստանաչափ ըլլայ: Ծաղիկները հաստ հաստ զանգակաձեւ եւ մուր կապոյտ են. իսկ ծաղիկն ներքի կողմերը գեղին կէտեր ունի: Ամէն տեսակ բոգերն արմատներն բաժնելով կը

բազմանան. խոնաւ երկիր, շուք եւ ճախնային եւ անտառային հոլն խոնաւագ կը սիրեն, որուն մէջ քիչ մ'աւազ ալ պիտի ըլլայ: Չմեռն ասոնք պէտք է ծածկել:

Հիլիկ. ըստ շուքում. (*Iris*. Մալէ զափափ)

Հիլիկը զանազան տեսակներ ունի: Ծաղիկն պսակին վարի կողմը եղեգնաձեւ է, ինքը վեց մաս ունի, որոնց երեքը կանգուն կը կենան եւ երեքն ալ դէպ ի ետեւ ծածկեն: Հիլիկը 50 տեսակէն աւելի ունի, որոնց շատերը գնդակաւոր, սմանք ալ տիպի ձեւով արմատներ ունին. գլխաւորաբար մշակուածներն հետեւեալներն են.

Անտերեւ Հիլիկ (*J. aphylla*) Մայիսին կամ Յունիսին կը ծաղկի. գնդակաւոր արմատներէն թրածեւ եւ լայն տերեւներ կը բուսնին, որոնց երկայնութիւնը մինչեւ 2 ոտք կ'ըլլայ. դարձեալ նոյն երկայնութեամբ մէկ կամ շատ անտերեւ ձողեր վեր կ'արձակէ, որոնց ծաղրը 3—5 ծաղիկով պսակներ կը ձեւանան: Ծաղիկները մեծ են, եւ տիրող գոյներէն ծիրանեգոյն կարմիր, իսկ արտաքին երեք տերեւները ներքին դէպ ի դուրս ձերմակ գծեր ունին: Արմատները բաժնելով շատ կը բազմացուի: Աս տնկոյն մէկ տեսակն ալ Բարգուկալ կը գտնուի, որ վերջը դրեալէն միայն անուշ հոտովն ու գունոյն գեղեցիկութեամբ կը զանազանի: Ծաղիկն արտաքին տերեւներուն գլխաւոր գոյնը բաց դեղին է. եւ ծայրերուն վրան կապոյտ եւ կարճ գծեր ունի, իսկ ներքի կողմը միադոյն յատակ եւ մուր մանուշակագոյն գծեր ու շուք:

Շենական Հ. (*J. chinensis*) Ծաղիկը առանձն Մայիս, Յունիս: Չողերն ծածկ, եւ վերի կողմերն թրածեւ եւ 2 մատ լայնութեամբ տերեւներով: Ծաղիկներն գեղեցիկ կապոյտ եւ անուշահոտ: Չմեռ պէտք է մշակուած ամառներու մէջ 4—5 մասնաչափ խորունկութեամբ տնկել եւ վրան ծածկել:

Արիկն ծաղիկ Հ. (*J. biflora*) Տեղը Բարգուկալ է: Ծաղիկը մանուշակագոյն է. որուն դուրս կորած արտաքին տերեւները, ներքիններէն աւելի նեղ են: Յունիսի մէջ կը ծաղկի, եւ յարմար օգին աշնան նորէն ծաղիկ կու տայ: Բաց տեղ կը մնայ, բայց պարարտ ու չոր հող կ'ուզէ:

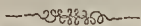
Գերմանական Հ. (*J. germanica*). Հարաւային Գերմանիա կը գտնուի. Մայիսին մինչեւ Յունիս կը ծաղկի: Տերեւներուն մեծութիւնը մէկ ու կէս ստանաչափ է, ձեւը թրածեւ եւ մանգաղի պէս կորած. ձողը տերեւներէն բարձր է որուն վրայ բազմութիւն մանուշակագոյն, ափսոսանքով ձերմակ կապոյտ եւ դեղին մազերով ծաղիկներ կը գտնուին: Շատ գտնուող պարտիզաց ծաղիկ մըն է:

Գերմանացոյն Հ. (*J. lutescens*). Տեղը Գերմանիա ու Գաղղիա է: Կարճ մէկ հատիկ ձողով եւ 1—2 ափսոսանք գեղին ծաղիկով, որուն արտաքին տերեւներուն յատակը դուրջ ծաղիկ մըն է: Մայիսի մէջ կը ծաղկի: Պարտիզաց ծաղիկ է, որ աւելի կանուխ, քան թէ գեղեցիկ ծաղիկներն համար կը մշակուի:

Պարսկական Հ. (*J. persica*). Ապրիլ: Տերեւները սրածայր եւ երկայն են մէկ երկու ծաղիկ ձողեր ունի: Ծաղիկներն որոնք սովորաբար տերեւներէն յառաջ կը տեսնուին, անմազ են եւ մարդարտի գոյն ու մուր շուքով, իսկ ներքի կողմը ծիրանագոյն կարմիր բծերով երեք բաժանում ունին: Կանուխ ծաղիկներն եւ անուշահոտութեան պատճառաւ շատ ծանօթ է: Թէ որ ձմեռը վրան

ծածկուելու ընայ բայ օգի մէջ կրնայ մնալ. բայց ամէն երկու տարին մէջ մի հանելու նորէն տնկելու է: Արմատի մէջ աճած տոբերը բաժնելով՝ կը բազմացուի:

Ղ-եղաշիրիկ (J. susiana) տեղը Փոքր Ասիա. Պարսկաստան: Մէկ ոտնաչափ երկայն տերեւներ սննի, ձողն աւելի բարձր է հասարակօրէն, խոշոր 1, եւ շատ քիչ անգամ 2 ծաղիկ կը բանայ: Ծաղիկն գոյնը գորշ կապոյտ է, որուն վրայ մութ ու սեւ բծեր կ'ըլլան: Արան ծածկելով բայ տեղ կը մնայ, չոր բայց պարարտ երկիր կ'ուզէ. եւ ամէն 2 տարին մէջ մի պէտք է նորէն տնկել: Արմատներու վրայ փութեան նշաններ երեւոյն ըլլան, պէտք է զգուշութեամբ կտրել հանել, եւ կտրուած տեղեաց վրայ ածխոյ փաշի ցանել, եւ աճանքը կտրել: Երկու շրնալէն ետքը նորէն տնկել: Բազմացնելն արմատները բաժնելով կ'ըլլայ, բայց ան առեւտր միայն պէտք է բաժնել: Երբոր արմատը զորաւոր է, եւ դիւրաւ կը բաժնուի: Ընծանակի մէջ աճման առեւտր խոնաւ պէտք է բռնել, բայց ծաղիկի ըմբոստէն ետքը եւ ձմեռ առեւտր պաղէն ազատ տեղ մը պահելու եւ չոր բռնելու է: Ղ-եղաշիրիկն աղէկ մշակելու համար, աշնան վերջը գետնէն հանելէն ետքը ներքնաւոր (մաշկալ) աւաղի մէջ թաղելու է, գարնան պատրաստուած ածուի մէջ տնկելու եւ արմատին բոլորափքն աւաղ ցանելու է:

ՄՈՂԱՐԳ ԵՐԱԺԻՅԵՐ

(Վերջ. տես թիւ 2)

Մեր երկու տղաքը տուն եկածնուն պէտ, մաքուր հագուած տիկինը ցաւազին եղանակաւ մը հարցուց. «Ինչ, հայ չէ՞ր կերած», — «Անօթի չէիք մայր», ըսաւ Ֆրիտէրիք: — «Ախորժակիդ կորսնցնելուդ պատճառն ինչ է», — «Ս. Յովհաննէս, որուն պատմութիւնը մեզի հայրս շատ անգամ պատմած է, մեզի պատգամաւոր մը խաւրեց», ըսաւ Վլլիքիանի: — «Վայ, ուրեմն եղածը պատմէ, վարպետ Վլլիքիանի», ըսաւ հեղուկ եւ հասակն ու տեսքը աղւա մարդ մը, որ նոյն վայրկեանի մէջ ներս մտաւ, եւ զօր երկու տղաք իբր հայր ողջունեցին: — «Երեւակայէ խոշոր եւ դեղեցիկ, աղւոր կերպարանքով, թափաւորանման մարդ մը որ մեր քովն եկաւ, եւ ըսաւ թէ՛ Ս. Յովհաննէսին պատգամաւորն է», — «Պատգամաւոր ըլլալը ինչպէս ցուցուց», ըսաւ երաժշտապետը: — «Անի հիմայ պիտի տեսնենք, ինծի շատ խոտմունքներ ըրաւ, այսինքն քեզի համար թիկնոց, մօրս զգեստ մը, նաեւ քրոջս համար ալ ուրիշ բան մը: — Եւ ամենեւեւ համար կէսօրուան աղէկ կերակուր», — Մողարգ պարտաւորեցաւ ակամայ իսկ իր որդւոյն պարգատմութեան վրայ ծիծաղել, ետքը «Աս աւան բանի կը հաւատամ, որդա», ըսաւ: — «Ինչու չէ, Ս. Յովհաննէսին բարեկամն ըսէին ետքը՝ ինչու պիտի հաւատամ. եւ խոտացածներն այոջնալ չեն. այլ մենք աս խեղճուկ տան տեղ՝ պաշտօնի մը մէջ պիտի բնակինք»: Աս խօսքն ըսէին ետքը՝ պղտիկ Վլլիքիանի դրժկամակելով մը չորս կողմը նայեցաւ: Խալը որուն մէջն էին, թէ խոհանոց էր եւ թէ բնակարան: Մէկ կողմը կրակարան էր, միւս կողմը դաշնամուրը, մէջ տեղը մութիկ փայտե սեղան մը կար եւ բոլորափքն քանի մը կոշտ աթոռներ: — «Այո, հայր», պաշտ մը եւ մեզի ծառայելու

համար ծառաներ: Բայց մայր ինչ կ'ընէս, պէտք չէ որ բան մ'եփես. մեզի արդէն պատրաստուած կէսօրուան կերակուր պիտի գայ», — Հայր եւ մայր երկուքն ալ կը ծիծաղէին, երբ մի եւ նոյն վայրկեանի մէջ դուռը զարնուելու ձայն մը լսեցին:

Ղարան առջեւ դոյ կառք մը կը կենար, որուն մէջէն խոհակեր մը եւ իրեն օգնականը, առաջին կարգի ծառի վերաբերեալ ամէն հարկաւոր եղածները գուրս կը հանէին: «Մենք ան մարդէն խաւրեցանք», որուն վարպետ Վլլիքիանի Մողարգն, անտառին բերանը հանգիպեցաւ», — Աս ըսելով սկսաւ իր օգնականին ներս բերած զանազան սկաւառակներով պատրաստուած կերակուրները, քանի մը շիշ գինիներն ու փառաւոր ծառի մը ամէն հարկաւոր եղածները սեղանին վրայ շարել: — «Արնաք ըսել ինծի, զձեզ խաւրոյ անձն ո՞վ է», հարցուց երաժշտապետ Մողարգը: — «Ձեր բաղձանքը չեմ կրնար յագեցնել», ըսաւ մարդը յարգութեամբ: Երաժշտապետը զինքը կը ստիպէր. «Ձեր տղան զիս խաւրոյն ո՞վ ըլլալը գիտէ», — «Գիտեմ, գիտեմ», գոչեց Վլլիքիանի. «Ֆրիտէրիքէն ալ գիտէ. խաւրոյը Մեծն Յովհաննէսին բարեկամն ու պատգամաւորն է», — «Աստուծոյ սիրոյն համար ըլլայ, աս գաղտնիքը մէկնէ ինծի», ըսաւ Մողարգ խոհակերին: «Տէր իմ», պատառ խոնեց խոհակերը, «ձեզն ուրիշ բան մը չեմ կրնար ըսել, բայց եթէ ան թէ աս կերակուրն ստակը վճարուած է: Ախորժակաւ եւ ուրխութեամբ վայելեցէք: Եթէ աւելի բան մը գիտնալ կ'ուզէք, ձեր տղան դաշնամուրին առջին նստեցուցէք, եւ թոյլ տուէք որ ցանկարծ բան մը զարնէ, ան առեւտր նոյն անձը կ'երեւնայ: Ալ ինծի հարցում մ'ընէք, որովհետեւ չեմ կրնար պատասխան տալ», — խոհակերն՝ կերակուրները պատրաստելէն ետքը քաշուեցաւ, եւ իր օգնականին հետ կառք մտաւ դնայ: Առջի անգամ ըսելով ինչն աւելի պղտիկ Վլլիքիանի էր, որ ըսաւ: «Տեսա՞ք, ես ձեզն չէի ըսած», — «Սիրելի դաւակներ», ըսաւ երաժշտապետը, «սեղանի նստինք. ասոնք մեզի խաւրոյ ազնուականը բարի բարեկամ մը պիտ'որ ըլլայ: Թէեւ խաւրոյն անունը մեզի ծանօթ չէ՛ բայց անոր կենացը խմենք, եւ անոր յիշատակն յաւիտեանս սրտերնուս մէջ մնայ», Մողարգին ընտանիքը մինչեւ հիմայ ասանկ կերակուր կերած չէր:

Աս ուրխութեան մէջ մերձաւոր վանքի մը դանգալատան ժամացոյցն երկու դարկաւ: Վլլիքիանի նստած աթոռէն ցաթիկեց: «Ո՛ր կ'երթաս» հարցուց մայրը. — «Դաշնակ մը կ'ուզեմ շինել որ մեզի կէսօրուան ծառ խաւրոյ տէրն երեւնայ», — Ետքը աթոռ մ'առաւ ու դաշնամուրին առջեւ դնելով՝ վրան ծնկան վրայ եկաւ, ու ըովհետեւ գեւ շատ պղտիկ ըլլալով՝ թեւերը դաշնամուրին աստմանցը (Touches) չէին կրնար հասնիլ: Ի սկզբան զօրաւոր եւ մեծ ճշգրտութեամբ երաժշտական սանդուխտ (Scala) ըրաւ, որ այսպիսի տկար եւ պղտիկ տղա մը համար արտաքոյ կարգի բան էր, ետքը ներդաշնակութեանց անցաւ. ասոր վրայ գեղեցիկ կար մը շինեց, որ այնպէս գեղեցիկ եւ այնպէս յափշտակիչ էր՝ որ երաժշտապետն ու իր կինը ապշեցան մնային: Տղան ինք զինք բոլորովին իր տղայական երեւակայութեան թող տալով, մատուրները դաշնամուրին աստմանցը վրայ՝ այնպէս կը թռչէին՝ իբր թէ վարպետի ձեռք ըլլար: Ետքը Մողարգն ուրխութեան արցունք կը թափէր: Ամենքն ալ կերակուրն եւ խոտացուած այցելութիւնը մոռցած էին:

— «Իհնէր, հոս եհնէր որ զքեզ գրկեմ» պզտիկ վարպետ, գոչեց մեծ Մողարդն. «Աստուծոյ օգնութեամբ աստեղծ երեւելի դաշնամուր զարնող, անուանի երաժշտապետ եւ երեւելի մարդ պիտի ըլլաս: Բայց ո՞վ քեզի ձեռք պիտի բռնէ, եւ ո՞վ զքեզ աս իմ աղքատութեանս գրէն գուրս պիտի հանէ: Ո՞վ քեզի պաշտպան պիտի ըլլայ»: — «Ես ես», գոչեց գրուէն ձայն մը: Վալֆիանի անմիջապէս դէպ ի օտարականը վազեց եւ ձեռքը պագաւ: «Ահա», կը գոչէ «Ա. Յովհաննէսին բարեկամը, տեսէ՞ք»: Երաժշտապետը հազիւ թէ աչքը վերցուց եւ օտարականին նայեցաւ՝ յանկարծ աթոռէն ցաթիկեց եւ խորունկ յարգութեամբ մը ծուլով, ըսաւ.

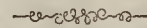
«Մեծափառ կայսր Աստրիայ»:

Վանի մ'օրէն Մողարդ տիկինը կ'արտասուէր, որովհետեւ իր երկանն ու որդւոյն ճամբորդութեան պատրաստութիւն կ'ընէր. «Հիմայ», կ'ըսէր խեղճ մայրը հեծկտալով, «մենք Մարիամ Թերեզիա Աստրիայի կայսրուհւոյն պալատը կ'երթանք, իր մեծափառութեան փրանկիսոս Ա.ին հրաւիրելով: Վեց տարւան հասակի մէջ լի աշխատութեամբ կեանք մը սկսելու»: — «Բայց ես, սիրելի մայր, քեզի համար պիտի աշխատիմ, եւ աս աշխատութիւնս ինծի լի զուարճութեամբ աշխատութիւն մըն է», պատասխանեց Վալֆիանի մօրը պարանոցն կնիւղով: Ժամ մը ետքը երաժշտապետը Բրաիլէն Վիէննա երթալու ճամբուն վրան էր: Հոն հասածուն պէս արքունեաց պիտ'որ իմացընէին, եւ երկրորդ օրը կայսրը զերեւը պիտ'որ ընդունէր: Մի եւ նոյն օրուան համար, արքունեաց բոլոր երեւելի տեսարեւ տիկնայք, ներգանսիութեան (concert) մը հրաւիրեալ էին, որուն մէջ աս զարմանալի տղան իր տաղանդը պիտի ցուցնէր: Երկրորդ օրը ծեր Մողարդն իր բոլոր բարեկամներուն եւ ճանչցողներուն այցելութիւն մ'ըրաւ. տուն դարձած տուն տեսաւ որ տղան սենեկի մը մէջ կը ցաթուկաւէր: — «Աղօթեցի, աշխատեցայ», կ'ըսէր տղան. «Հիմայ պէտք է որ հանգչեմ»: — «Չարմանալի հանգիստ», պատասխանեց հայրը ծիծաղելով: Իրիկունը Վալֆիանի հօրը հետ պալատ պիտի երթար: Երաժշտապետը սեւ թիկնոց, սեւ սրնաղբետ հագաւ, իսկ տղան կատարեալ արքունեաց զգեստ, այսինքն կապոյտ գունով փոքր թիկնոց, եւ նոյն նիւթէն վերարիւս, կարմիր սրնաղբետ, ճերմակ զանկապաններ եւ կոծակներով հողաթափներ: Արքունեաց արարողապետ մը զատնք երաժշտութեան սրահը տարաւ որ դեռ մարդ եկած չէր: Մողարդին առջի տեսածը շքեղ դաշնամուր մըն էր, եւ պզտիկ Մողարդն անմիջապէս դնաց անոր առջին նստեցաւ. հայրը սրահին վերնասանդակէն մէկուն տարաւ: Ան դեղեցիկ լուսաւորեալ մեծ սրահին մէջ Մողարդ առանձինն դաշնամուրին առջեւ նստած էր, իր մատուրները դաշնամուրին ատամանց վրայ զարմանալի արագութեամբ մը վեր վար կը թռչէին: Մողարդ քովէն տղա մը ձայն լսեց, «Ո՛հ ինչ դեղեցիկ կը զարնես», կ'ըսէր. «պզտիկ Մողարդն գոչն էս», Վալֆիանի գառնալով շուրջ եօթը տարւան պզտիկ աղջիկ մը տեսաւ, որ հարուստ զգեստներ հագած էր: «Այո, օրիորդ», պատասխանեց Մողարդ: «Ասանկի դեղեցիկ զարնելը քեզի ո՞վ սորվեցուց», հարցուց պզտիկ

աղջիկը: — «Հայրս»: — «Ասի սորվելը աշխատեցուցիչ եւ ճանճարացուցիչ չէ՞ մի», — «Ի սկզբան ինծի ալ քիչ մը աշխատեցուցիչ էր: Ետքը աղօթեցի, եւ Ս. Յովհաննէս Ներմուզին աղաչեցի որ ինծի օգնական ըլլայ, եւ աս բանս ինծի շատ օգնեց»: — «Ո՞վ է աս Ներմուզը»: — «Բա՛հմիայի պաշտպանը»: — «Ինչո՞ւ համար է որ Ներմուզը սուրբ է»: — «Որովհետեւ իր արձանը Բրաիլային կամրջին վրայ դրուած է, ինչու որ...»: Տղան պատմութիւնը պիտի պատմէր, բայց ներս մտնող երեւելի տիկնանց եւ արանց մետաքսեայ եւ արջալէպ եւ ծաղկեայ զգեստուց խշտոցը՝ խօսքն ընդհատեց, եւ սրահը սրահանի մը վայրկեան յառաջ բարձրովն պարապ էր երեւելի մարդկանց եւ կանանց բազմութեամբ լեցուեցաւ:

Տղան կարմնալով եւ ամենալով ունք ելաւ: «Չիս չէս յիշեր», հարցուց մէկը իրեն մօտենալով: — «Գուք կայսրն էք», կ'ըսէր Մողարդ անոր երեսը նայելով: — «Ասի ալ Մարիամ Թերեզիա կայսրուհին է», ըսաւ փրանկիսոս Ա. զանի մեծաշուք տիկնայ մը տանելով, որ քառասուն եւ հինգ տարեկան կ'երեւար: Մարիամ Թերեզիա զինքը շատ սիրով ընդունեցաւ: Ետքը պզտիկ Մողարդ դաշնամուրին գլուխն անցաւ, եւ իր հանդիսատեսաց եւ ի մասնաւորի քովը եղող աղջկան ծիծաղելով կը զարնէր: Իր ըրած բոլոր կտորին ատենը բոլոր արքունականը անանկ մտիկ կ'ընէին՝ որ ոչ մը աչքն ու ականջն անոր վրայէն կը դարձնէր, եւ բոլոր սրահը տղուն զարմանալի տաղանդին վրայ ապշած մնացած էր: «Վալֆիանի իր աս տարիքին մէջ անանկ վարժ է որ դոյ աչքը կրնայ զարնել», կ'ըսէր հայրը: — «Պայեցէք դաշնամուրը», ըսաւ Վալֆիանի, «եւ կը տեսնէք»: Դաշնամուրը լաթով մը ծածկեցին, եւ Մողարդ մեծ ճշգրտութեամբ առանց սխալելու կը զարնէր: Երբ սկսածը ընդհատելով դադարեցաւ եւ քրքատինքը ճակտէն վար կը վազէր՝ կայսրուհին զանի կանչեց: Վալֆիանի աթոռէն ցաթիկեց, եւ քալած ատենը կամ յօգնութենէն եւ կամ յոյկուած եւ փայլեցուցած տախտակներու վրայ քալելու անվարժութենէն սահեցաւ գետինն ինկաւ: Պզտիկ աղջիկն աղաղակ մը փրցուց, եւ վրան վազելով զանի կանգնելու օգնեց, եւ «Արգեօք զքեզ ցաւցուցիր», կը հարցնէր: Վալֆիանի անոր ցուցցած արապոյ կարգի սիրոյն վրայ զարմանալով հարցուց թէ ինչ ո՞վ է: — «Ես Մարիա Անթուանէթ, Աստրիայի արքեպիսկոպոսն եմ»: Մողարդ աս լսելով անոր շնորհակալ եղաւ: Ետքը կայսրուհին զանի իր գտնորդ քով իր զօտեցուցիչ առաւ: — Մողարդ Վիէննայի հասարակութեան դրուատիքն ընդունեցաւ եւ մինչեւ երկինք բարձրացաւ: Ութը տարւան Վերսալի արքունեաց մէջ երեւցաւ, եւ իր արհեստին փառք ելաւ, երբ մի եւ նոյն տեսն Մարիամ Անթուանէթ մի եւ նոյն արքունեաց մէջ իր թագուհի թագաւորական գահը բարձրացաւ:

ԲՈՎԱՆԴԱՎՈՐԹԻՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐԱՆՍՏԻՍ

Քերականութեան վրայ:

«Բերականութեան կը սորվեցընէ» ուղիղ ու լեզուին ոգւոյն համաձայն եղանակաւ մը մեր մտածութիւնները կամ բերնով եւ կամ գրով բացատրել:

Խօսք յառաջադրութեանց մէկ յարակից կասկէ, որովհետեւ եւ իցեւ առարկայի մը վրայ ունեցած տեսութիւննիս կը յայտնենք:

Գրառութիւնը բառերուն իրարու հետ կապակցութիւնն է, որոնք ամբողջ իմաստ մը կը յայտնեն կամ կը բացարկեն:

Մասնաւոր բառի կամ բառի ընդհանուր կ'իմացուի հասարակօրէն բառերուն այլեւայլ տեսակները, որոնցմէ որ խօսքը կը կազմուի կամ կը շինուի: Աս խօսքի մասերը ինը հատ են. 1, Զօդ. 2, Գոյական. 3, Ածական. 4, Թուական անուն. 5, Գերանուն. 6, Իայ. 7, Մակբայ. 8, Շաղկապ. 9, Միջարկութիւն:

Ո՞ր ըսելով կ'իմացուի իր մտածութիւնները բացատրելու կերպը կամ եղանակը: Ո՞ր խօսուած կամ ճառուած առարկային կամ նիւթին համաձայն պէտք է ըլլալ:

Կենդանի լեզուաց մէջ խօսելու մէջ կը թուութիւնը ամենէն գերազանց ուսուցիչն է: Իսկ Մեռեալ լեզուներուն կանոնները իւրաքանչիւր քերականութեանց մէջ նշանակուած են:

Իւրաքանչիւր որ իր գլխաւոր փոյթը մարդէն լեզուն հիմնական ուսմանը պէտք է ծախել. առանց իր լեզուն կանոնաց ուղիղ ծանօթութեանը, մարդս ոչ իր մտածութիւնները կրնայ ըստ պատշաճի ուրիշին հաղորդել, եւ ոչ ալ ուրիշներունը կրնայ հասկնալ:

Գրեւն ու խօսքը երկու իրարմէ զատ բաներ են: Գրելու ատեն ուղղագրութեան եւ ուղիղ Գրառութիւն միտ գնելու է: Իսկ խօսելու ատեն ուղիղ Գրառութիւն, սեպական Գրառութիւն ու Լեզու մտադիր պէտք է ըլլալ:

Գրի վրայ:

Գիրն ուրիշ բան չէ բայց եթէ գրչով գրերուն ձեւը հանել:

Գրուոր լեզուն հեղինակ ըլլողը յայտնի չէ: Զուեաց աւանդութիւնը նոյնին հեղինակութիւնը կ'աղմուս, փոխիկեցաց թագաւորին կու տայ, որն որ աղփարեալը փոխիկէն Զուեաց նաստան բերաւ 1519ին Գրիտոստէն յառաջ:

Երբ որ Ամերիկացիք առաջին գիրը կամ գրուածը տեսան կարծեցին որ թուղթը կը խօսի: Հնդիկ մ'իր արիւղը հրամանաւր ուրիշին կողով մը թուղ տանելու եղաւ հետը նամակ կով մը: Ճամբան բաղձանքն եկաւ թուղերուն համը նայելու: Մնացածները նամակով մէկտեղ օտարականին տարաւ տուան: Երբ որ օտարականն անոր սկսաւ հարցումներ ընել թուղերը ուտելուն համար, Հնդիկը կարծելով որ թուղթը զինքը մատներ է, սկսաւ զանիկայ խաբէրայ ու սուտ վրայ անուանել: Միտքը դրաւ որ ուրիշ անգամ խաբէութիւն մ'ընէ: Ուստի նորէն թուղերէն շատ մը կերաւ, բայց կերած ատենը նամակը քարի մը տակ դրաւ որ իր յանցանքը չտեսնէ: Բայց երբ որ նամակը տալէն ետքը դարձեալ նոյն հարցումներ եղան, ան ատեն իր յանցանքը խոստովանեցաւ եւ անկէ ետքը գրուած թուղթէն սկսաւ մեծապէս վախնալ, զանիկա մոգ կարծելով:

Գրելու արուեստին օգտակարութիւնը շատ յայտնի է: Ինքն է վաճառականութեան հոգին, անցած ժամանակին հայելին, ապագային կանոնն ու մեր մտածութեանց պատգամաւորը: Գրութիւնը ու արուեստները առանց գրի չէին կրնար մնալ, եւ չկայ մարդկային կենաց վիճակ մը որուն մէջ աս գրելու արուեստը հարկաւոր չըլլայ:

Գրել սորվելու ամենէն յարմար հասակը ութէն մինչեւ իններորդ տարին է. որովհետեւ աս հասակին մէջ բաւական զօրութիւն ու գիրութեան իմաստը կ'ունենցուի գրիչը շիտակ ու հաստատուն գործածելու:

Թէ՛ Հրեայք ու թէ՛ արեւելեան աղքատ մեծ մասը ալէն դէպ ի ձախ կը գրեն: Սինեացիք վերէն դէպ ի վար, իսկ մնացած աղքատը ձախէն դէպ ի աջ կը գրեն:

Ուղղագրութեան վրայ:

Ուղղագրութիւնը կը սորվեցնէ ամէն բանին ուղիղ ու սեպական գրելով գրել: Ուղղագրութեան համար վարպետ պէտք է աւանդ միայն վկայեալ ու անուանի հեղինակները. իսկ ժամանակիս քանի մը հեղինակաց անհամաձայն նորոգութիւնները յարգ մը չունին:

Ուղղագրութիւնը ամենէն աղէկ կը սորվուի փութով ու շատ դասական հեղինակներ կարգաւոր, ստեպ գրելով, եւ

գիրաւորաբար տարակուսական բաները աղէկ բառգիրքի մը մէջ փնտռելով:

Ուղիղ գրելու համար պէտք է մտադիր ըլլալ նաեւ ուղիղ արտաբերութեան, ստուգաբանութեան կամ բառերուն ծագման ու միաձայնութեան:

Ուղղագրութիւնը գիտնալը ամէն կրթեալ մարդու անհրաժեշտ հարկաւոր բան է: Սխալ գրելը, գիտութեան մէջ նուազ կրթեալ ըլլալու նշան է, եւ շատ հեղ տգիտութեան հետ հաւասար:

Կերպարանքը կը սորվեցնէ, կէտագրութեան նշաններն ուղիղ գործածել, որոնցմով խօսքի մը լիննալը կամ կտրելը կը նշանակենք. եւ աս նշանները կը ցուցնեն նաեւ թէ կարգաւոր ատեն ուր պէտք ենք հանդիշիլ:

Աս կէտագրութեան նշաններն են, ստորակէտ (.), կէտ ստորակէտ (:), վերջակէտ կամ կէտ (.), հարցական նշան (?), զարմացական կէտ (!), երկու կէտ կամ վերջակէտ (:), կրկնակէտ կամ անհասկից (...), փակագիծ ():

Ուղիղ արտաբերութիւնը կը կայանայ բերանը չափաւոր ու պտոշած բանալու ու լեզուն յատակութեան վրայ: Պէտք է բաւական յատակ արտաբերել ու վանկերը արշափ կարելի է քիչ կլլել:

Աղքատ եղանակաւ խօսելու համար, պէտք է նիւթին համաձայն երբեմն կամաց ու երբեմն ալ շուտ խօսիլ, երբեմն ձայնին աստիճանը բարձրացնել երբեմն ալ ցածընել ու խօսքին այլեւայլ կըրցը պատշաճ գոյները տալ:

Նաեւ շէշտը, որ երբեմն աս կամ ան վանկին, աս կամ ան բառին վրայ կը դրուի, խօսքին տպաւորութեան մեծ ազդեցութիւն կու տայ:

Արձակի վրայ:

Արձակ ըսելով կ'իմացուի հասարակ, ընթացիկ գրաւոր լեզուն, որն որ ամենեւին յանգով կամ սոսանաւորի չափերով սեղմուած չէ:

Արձակը կը գործածուի գիտութեանց, պատմութեանց, վաճառականական գործողութեանց, ընդհանրապէս նամակներու, քարոզներու ու դատերու մէջ:

Ո՞ր ճառուած կամ գրուած նիւթերուն համեմատ կ'ըլլայ: Ուստի եւ արբուեանց ո՞՞, պատմական ո՞՞, նամակի ո՞՞, ուսուցանելու ո՞՞ եւ այլն կայ:

Նամակի ո՞՞ն աւելի ճշդութիւն մ'ունի, ուստի եւ վաճառականական ճամակ մը՝ բարեկամի մը գրուած նամակին պէս պէտք չէ ըլլալ: Աւելին մէջ իսկ մը արուեստական բացաւորութիւններ կը գտնուին, որոնք վաճառականաց մէջ կը գործածուին, ուր որ անոր հակառակ երկրորդին մէջ վստահական դարձուածներ, փափուկ բացատրութիւններ կը գործածուին, ու ամէն բանի վրայ երկայնաբանութեամբ կրնայ գրուիլ, քան թէ վաճառականական նամակի մը մէջ, որ խիստ կարճ ու համառօտ պէտք է ըլլալ: Ուրիշ մը իր մօրը գրած նամակը պէտք է մեծարանք, սիրով ու հնազանդութեամբ եւ այլն լցուած ըլլալ:

Բանաստեղծութեան վրայ:

Բանաստեղծութիւնը կամ բանաստեղծական արուեստը կը սորվեցնէ բարձր, գեղեցիկ ու հանճարեղ խորհուրդները որոշեալ սոսանաւորի չափով մը եւ կամ յանգերով յայտնել հոգւոյ ու սրտի վրայ աւելի եւս զօրաւոր աղքեցութիւն ընելու համար:

Բանաստեղծական արուեստին հարկաւոր է երեւակայութիւն ու զիւտ եւ տաղաչափութեան մէջ հաստատութիւն. վասն զի բաւական չէ սոսանաւորով կամ յանգով քան մը գրել, հապա պէտք է նաեւ գեղեցիկ պատկերներ ու աղքու, զօրաւոր բացատրութիւններ գործածել, արձակ գրուածէ մ'աւելի:

Գիրտը բնութեան պարզեւ մըն է. ինչպէս Ուրախոս կ'ըսէ*, բայց ի վերայ այս ամենայնի՝ հին ու նոր ժամանակուան դասական բանաստեղծները մտադրութեամբ ու յաճախ կարգաւոր՝ կ'ընդարձակուի ու կը լուսաւորուի. բանաստեղծ-

* Poetae nascuntur.

ներուն գրուածներուն մէջ գեղեցիկ խորհուրդներ, պատկերներ ու գարձաւածներ առատութեամբ կը գտնուին:

Առաջինը վանկերուն չափոյն կանոնները գիտնալ կը սորվեցնէ: Դոյնպէս շարունակ աղէկ բանաստեղծներ կարգալը, ինչպէս նաեւ անձամբ բանաստեղծական արուեստը փորձելը շատ կ'օգնէ դիւրաւ տաղաչափութիւն շինելու:

Ամէն լեզու յանգի միտ չէ դրած. ինչպէս Լատին ու Յոյն բանաստեղծները առանց յանգի բանաստեղծութիւն կը շինէին, եւ ան ալ միայն որոշեալ չափով մը: Գերմաներէն լեզուի մէջ երկուքն ալ կրնան գործածուիլ:

Բանաստեղծութիւնը զանազան տեսակներ ունի: Բարա (Lyrique) որուն մասերն են Գեղծն¹, Հնչեակ², Երգը³ եւ այլն: Բառադրամա (Dramatique) որուն տակ կ'երթան Ողբերգութիւն⁴ ու Կատակերգութիւն⁵, Վեպա⁶, որուն կը վերաբերի դիւցազնական վիպասանութիւնը եւ այլն:

Բանաստեղծութեան գրեթէ ամէն մէկ տեսակը զատ զատ չափեր կը պահանջէ, որոնց վրայ դասադրոց մէջ ի մասնաւորի կը խօսուի:

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐՔ ԵՎ ԶՈՒԱՐՃԱՆՔ

Բժժականի (հոմայէի) մը զօրութիւնը:

Երբ Դեղոսի եղբորը շինուած Շէխի մը գերեզմանին առջեւէն կ'անցնէի, կը պատմէ ճամբորդ մը, հոն մօտ տեղերը տեսայ որ աղքատ զգեստներով, բայց ստահակ երեսով Արաբացի մը նստած էր: Ասի իզմէ պարգեւ մը կամ քիչ մը ծխախոտ ուզեց, եւ փոխարէն ի օրհնութեամբ բժժանք մը (Շարա-է-Գար-է-Գար) խոստացաւ, զոր թէ օր գլխարկիս վրան անցնելու ըլլայ ինծի մեծ բախտ պիտի բերէր: Այսպիսի առաջարկութիւն մը ով կրնար մերժել: Արաբացին գօտիէն պղծեւ երկայն կողմանք (տիֆ) մը հանեց, մէջէն եղեգնադրիչն առաւ, ձեռքս Դեղոսի ջրոյն մէջ թափելու տուաւ, ետքը քովս նստելով, անուշա, մօրս անուշը, վիճակս ու հասակս հարցուց, եւ կոտոր մը ծերմակ թուղթ կը խնդրէր: Քովս Գաղղիացեաց աղբային պահապանաց երաժշտացն այլանդակ պատկեր (Caricature) մը կար, եւ նոյնը ձեռքը տուի. անոր լուսանցքին վրայ Գապիլե-րէն նշաններ, գրեր եւ բաւեր գրեց եւ առջեւս կարդաց, բայց ես իմ անուանէս զատ բան մը չհասկայայ: Խոստացուած ստակն ու ծխախոտն առնելէն ետքը՝ նոյնպիսի բժժանք մը ֆելլաշի մը համար գրելու սկսաւ, որ նոյն միջոցին մէջ մեր քովէրը նրստած էր: Հաղութեւ հարիւր քայլ հեռացած էի՝ բժժանքին զօրութիւնն ըստ ամենայն լիութեան ու տարածութեան իմացայ: Գալտին վրայ կապոյտ եւ գեղեցիկ թուշուն մը կը ցաթկըտէր, եւ դեռ նոր շինուած պատի մը վրայ կենալով, ուր դիմացս ձեր ու տղայ գործաւորներ կային, հրացանն ուղեցի եւ թուշունը զարնել կ'ուզէի, մէյ մ'ալ ոտքիս տակը շինուած պարոն փլաւ, եւ ալ գետինը թաւալեցայ: Թուշունը փախաւ, հրացանս դէպ ի գործաւորաց ուղղութեամբ պարպուեցաւ, եւ մէջի կապարներն անոնցմէ քանի մը քայլ յառաջ գետինը մտնեցան. աս պարագայի մէջ իմ չուղեղով ալ անոնցմէ քանի մը հատը մեծ դիւրութեամբ կրնայի վերաւորել կամ նոյն իսկ սպաննել...

Աղէկ դիտ մը:

Պզտիկ քաղքի մը մէջ, վաճառական մը, որ շատ յաճախորդներ ունէր, օր մը արտաքոյ կարգի բազմութիւն խանութը լեցուած եւ աղէկ առուտուր ըրած ատենը՝ մէկու մը ձիւթ թամբ կը ծախէ, բայց իր հաշուեգրքին մէջ անցնելու կը մոռնայ: Երկրորդ օրը ձիւթ թամբ ծախած ըլլալը կը յիշէր, բայց գնողին անունը միտքը չէր իզար: Իր բոլոր յաճախորդաց անուններն աշխատին կարգալ կու տայ. բայց վախճանին չի հասնիր: Վերջապէս մտածելէն յոգնելով տղուն կ'ըսէ: «Յաւոր, թամբին հաշիւը մեր յաճախորդաց ամենուն հաշուին մէջն ալ գրէ: Ասով բուն գնողը կը գտնուի»: Տղան վարպետին հրամայածը կը կատարէ: Վճարմանը ժամանակն եկած ատեն,

1 Ode, 2 Sonnet, 3 Chanson, 4 Tragédie, 5. Comédie.

ամէն յաճախորդաց հաշիւը պատրաստուեցաւ եւ աներին խառնեցաւ: Աս թամբի հաշիւն միտ դնողները բողբոջեցին, եւ վաճառականը սխալմունքը պատճառելով եւ թողութիւն խնդրելով նոյնը մէջէն աւերեց: Հաշիւներուն ստակն ընդունելէն ետքը, վաճառականը «Ուրեմն, Յակոբ, ըսաւ տղուն, «քանի՞ հոգի թամբի ստակն վճարեցին», — «Երեսունումէկ հոգի», պատասխանեց տղան: — «Ճշմարիտ գնողը գտնելու համար ըրած աշխատութեանցս համեմատ», ըսաւ վաճառականը, «շատ չէ»:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ

Եւրոպայի լրագիրներ կարգացողներն անշուշտ գարունէն յառաջ երեւելի եւրոպական պատերազմի մը կը սպասէին, ամէն մարդ աչքը տնկած սեւեռեալ Եւրոպայի դահլիճներէն ելած եւ ելելու լրերուն կը սպասէր, լրագիրներն ալ աս ամէն հասնելու փոթորիկներու քիչ վախ չէին տար: Բայց պատերազմի մութ ամպերը ցրուեցան, եւ խաղաղութեան հաստատուն մնալուն վստահութիւնը՝ կրթեալ քաղաքացիներուն որտեղն հանգարտեցուց: Բայց եթէ աս բանը լնցնողները Փարիզի դեսպանական գործողութիւնները կամ միջամտութիւնները կը համարինք նէ կը սխալինք՝ պէտք ենք աւելի ան ըսել թէ աղբաց հաստատուն կամքն էր խաղաղութեան կողմը դիրենք որոշողը: Ստոյգ է աս աղբաց մէջէն խաղաղութեան պէտք ենք դուրս հանել, որոնք իրենց սեպհական շահասիրութեանը գրգռեալ էին, եւ Տրովադայի դիւցազնաց պէս՝ ամէն կողմ սպառնալ կ'ուզէին, Աւստրիան խաղաղայէն կը վերստէին, Գերմանական զօրութեանց դէմ պատերազմ կը հրատարակէին, եւ Անգղիացիներն, ի դիպուածի որ ասոնք ալ իրենց դէմ վէճը առնուին՝ զամէնքն ալ ծովու մէջ թափել եւ ձուկերու կերակոյ պաշար պատրաստել կ'երազէին:

Բայց Նաթուլէոն կայսեր եւ Գալուսի կոմսին կամքը ոչ Անգղիացեաց եւ ոչ ալ Գերմանացեաց բաւական պատճառ կը սեպուէր՝ սուրիններու եւ թշուառութեան որոտմամբն եւրոպական յարաբերութեանց եւ աշխարհագրական տախտակաց տեսութեան մէջ փոփոխութիւն մ'ընելու համար: Անգղիացի լրագիրները՝ Գաղղիացեաց պաշտօնական լրագրոց եւ նոր Պոնաֆարպեանց պատերազմական քաղաքականութեան ամէն եւ զանազան դէմ կը զինէին: Մի եւ նոյն եղանակաւ նաեւ Գերմանիայի մէջ ալ Գաղղիական եւ Իտալական շարժապոկութիւններուն ականջ կախող չկար, եւ Աւստրիայի՝ Գաղղիայի եւ Իտալիայի նկատմամբ ունեցած դիրքը մինչեւ աս վայրկեանս կրնանք ըսել որ չուներ ան հաստատութիւնը զոր հիմայ ունի: Աւստրիայի ամենափոքր իրաւանցը դպիւր՝ Գերմանիայի 70—75 միլիոն ժողովուրդը ոտք հանել ըսել էր, որովհետեւ Գերմանիա հիմայ ամէն ատենէն աւելի Աւստրիայի կողմն է:

Սարտենիայի թագաւորին գահախօսութիւնը՝ որուն մէջ իրենցները կը յորդորէր «էք պատահելու ատեն զիրենք ցուցնելու, իր ըրած զօրահանդէսն ու պաշտօնակալաց խօսած հրապարակած ծառը՝ ուրիշ տէրութեանց ականջը ջուրի ձայն եւ կաւ: Անգղիայի Գալաքսի-է-Գալաքսի լրագիրը սահմանադրական Սարտենիային իր համակրութիւնը ցրտութիւններ ետքը՝ իրեն բաւերեկամբար կը գոչէ որ իր իր երկրորդ կարգի տէրութիւնն ունեցած չափաւոր միջակը ծանցնայ եւ ինք զինքը խաբելով շատ չբարձրացնէ:

Բայց ի վերայ այս ամենայնի Սարտենիայի մէջ պատերազմի պատրաստութիւններն յառաջ կ'երթան: Զօրաց գնդերուն թիւը կը լրացուի, եւ սահմաններու վրայ կը շարուի: Մածձինեանք Գալուսիին եւ անոր հաւանքներաց ետեւը պահաւորած առթի կը սպասեն:

Աւստրիան ալ իրեն կողմանէ իր իտալական սահմաններուն վրայ արդէն 150.000 զօր պատրաստած է:

Հիւսիս-արեւելեան եկած լրերն առ հասարակ գոհացուցիչ են: Ապստամբաց գունդը քիչ ատենուան մէջ պիտի լուծուի:

Սերբիայի խռովութիւններն ալ հանգարտելու վրայ են: Բարձրագոյն Գուսթ Գրիշ իշխանին ընտրութիւնն ընդունեցաւ: